

דילמות בלחימה בשטחים צפופי אוכלוסייה

משה תמיר

במאמר הזה ייעשה ניסיון להציג את נקודת המבט המבצעית של לחימה באזורים צפופי אוכלוסייה. בנוסף יוצעו בו שלוש הבחנות בסיסיות בנוגע לתפיסה הכללית של לחימה באזורים כאלה. כך ניתן יהיה לשפוך מעט אור על סוג הלחימה המורכב הזה.

ההבחנה הראשונה היא לחימה־מנגד (Stand-Off). זהו מצב לחימה שבו האויב נמצא במרחב אחד וכוחותינו נמצאים במרחב אחר; כוחותינו אינם שולטים במרחב אבל מפעילים אמצעי אש רבים לכיוון האויב. דוגמאות למצב הלחימה הזה הן פעילות צה"ל בלבנון במשך שנים רבות וכן הפעילות כיום ברצועת עזה. במצב מן הסוג הזה חובה להתייחס לא רק ליכולות ולאמצעים שמפעילים כוחותינו אלא גם לאוכלוסייה האזרחית המתגוררת בשטח הלחימה.

ההבחנה השנייה בנוגע ללחימה היא לחימה בשטח בנוי. במצב כזה על הכוח התוקף לבצע תמרון שמשמעותו השתלטות על שטח בנוי שבו נמצאים לא רק כוחות אויב אלא גם אוכלוסייה אזרחית. הדוגמה הבולטת ביותר ללחימה כזאת בשנים האחרונות היא מבצע חומת מגן. גם מבצע עופרת יצוקה ומלחמת לבנון השנייה הן דוגמאות למצבים שבהם נאלצו כוחות צה"ל להשתלט על שטחים אורבאניים צפופי אוכלוסייה. המצב הזה מתאפיין בחיכוך רב בסביבה האזרחית. צה"ל מנוסה בלחימה מנגד ולחימה בשטח בנוי אך פעולה מול אוכלוסייה אזרחית היא שונה בתכלית.

ההבחנה השלישית היא שבלחימה באזורים צפופי אוכלוסייה קיים מצב מורכב מאוד שבו למרות השתלטותם של כוחותינו על שטח הם נאלצים להיאבק בתאי אויב החוזרים ומתחדשים בו. דוגמה לכך היא המצב ביהודה ושומרון מאז

תא"ל (מיל.) משה תמיר (צ"קו) היה מפקד אוגדת עזה. המאמר מבוסס על הרצאה שניתנה בכנס "אתגרי לוחמה באזורים מאוכלסים בצפיפות" שהתקיים בדצמבר 2011. הכנס אורגן על ידי המכון למחקרי בטחון לאומי, בשיתוף עם הוועד הבינלאומי של הצלב האדום.

מבצע חומת מגן עד היום. גם ארצות הברית מתמודדת עם מצב דומה בעיראק ובאפגניסטן. למרות יכולותיהם ואמצעיהם המגוונים של האמריקנים, הם לא הצליחו להוריד את רמת הפעילות העוינת. עם זאת, יש לציין שהמצב שישראל מתמודדת עמו ביהודה ושומרון פשוט יותר הן מבחינה גיאוגרפית והן מבחינה צבאית.

במצב הזה הופך הצבא לאחראי באופן כמעט מלא על האוכלוסייה ועל השטח גם אם לא הוכרז שלטון צבאי. מבחינה חוקית ומבחינה מוסרית הופך הצבא לאחראי על האוכלוסייה האזרחית, כלומר, נדרשות ממנו יכולות ומיומנויות שונות לחלוטין.

להלן כמה דוגמאות לזירות לחימה בהן פעל צה"ל בשטחים צפופי אוכלוסייה. הדוגמה הראשונה היא הכיבוש של טול כרם במסגרת מבצע חומת מגן. במבצע הזה בוצעה סדרה של פעולות אינטנסיביות בתוך שטחים בנויים וצפופי אוכלוסייה, זאת תוך הפעלה מסיבית של כוחות ברמה של חטיבות ואוגדות. האפשרות של צה"ל לפעול ביעילות נגד הטרור בתוך האוכלוסייה הייתה מועטה משום שחוליות הטרור נטמעו באופן כמעט מוחלט במרחב. האוכלוסייה שימשה מסווה לתנועה של חוליות הטרור. נעשו שלושה או ארבעה ניסיונות להשתלט על הטרור בטול כרם, ואלה נכשלו מכיוון שתנועת הטנקים והנגמ"שים הייתה מלווה ברעש רב. כששמעו את הרעש ברחו חוליות הטרור לפרברים ולכפרים שבשולי העיר, וכשהגיעו כוחותינו לעמדות מפתח בעיר נותרו בה אנשים מבוגרים ואזרחים תמימים. לאחר נסיגת כוחות צה"ל מן העיר חזרו הפעילים בחוליות הטרור אל העיר, ושבוע לאחר מכן הכו בערי המרכז בישראל באמצעות פיגועי טרור. האויב התארגן בתאי טרור מאורגנים היטב שחיכו לזמן שבו צה"ל ישתלט על השטח ואז שבו לפעול. לאחר הניסיונות הכושלים האלה נלמדו הלקחים, וצה"ל פעל בדרך פשוטה ויעילה: בתוך העיר בוצעה פעולת הסחה, שהיקפה היה קטן יחסית, וזו הבריחה את הפעילים למחנות הפליטים שבשוליה. בו בזמן כיתרו כוחות גדולים של צה"ל את מחנות הפליטים, וכך נוצר מצב שהקרב עצמו התנהל בשטח מצומצם וקטן. הרעיון היה לדחוק את האויב ולהביאו לכניעה. הניסיון הזה הוכח כמוצלח – בדרך הזאת כותרו ונכנעו כחמש מאות פעילים. ההישג המבצעי היה מרשים.

במחנה הפליטים ג'נין המצב היה שונה. מורכבות המצב והתנאים בשטח חייבו כניסה חוזרת ונשנית אל מחנה הפליטים כדי לטהר אותו מפעילות עוינת. בכל כניסה של צה"ל טופל רק חלק מסוים של המחנה, וחוליות הטרור נעו והמשיכו לפעול משטח אחר. הדבר דומה לתנועת נוזלים בתוך מערכת סגורה – לחץ במקום אחד בלבד גורם לנוזל לנוע הרחק מנקודת הלחץ. רק לחץ יעיל בכמה נקודות יוביל את הנוזל למרכז. בפעולה כזאת של כיבוש שטח הדבר המהותי ביותר הוא מיגון הכוחות התוקפים. נוסף על המיגון נעשה שימוש בטקטיקה

של פילוס השטח, זאת באמצעות הפעלת אש סיוע לא מדויקת במטרה לחפות על הכוחות התוקפים. במהלך כל הפעולות האלה שהתה בבתים אוכלוסייה אזרחית. הכוח התוקף התמודד עם אתגרים מורכבים שכן הוא שאף למזער את הפגיעה באוכלוסייה האזרחית. ההערכות המוקדמות היו שמספר הקורבנות בקרב האוכלוסייה הבלתי מעורבת יהיה גבוה. בפועל, המצב לא היה חמור כל כך, ונפגעו אזרחים מעטים. לנתונים ולהערכות האלה אין חשיבות מבחינת המפקד בשטח שצריך לקבל החלטה האם לתקוף בלב אוכלוסייה אזרחית ולהסתכן בפגיעה בבלתי מעורבים. כלל האצבע בלחימה באזורים צפופי אוכלוסייה הוא יחס של אחד לשניים בין הרוגים אזרחים לרוגים פעילי טרור. היחס הזה גדל באופן משמעותי כאשר הטקטיקה שנבחרת היא הכנסה של כוחות קרקעיים. ברגע שנכנסים לשטח כוחות קרקעיים, המורכבות גדולה יותר, ובהתאם לכך – היחס בין הרוגים אזרחים לרוגים שהם פעילי טרור. הצלחת המשימה של כיבוש תא שטח כזה תלויה בנחישות של הכוח התוקף. נחישות משמעותה טיהור השטח ביעילות, בסבלנות ובעקביות. כיבוש של תא שטח בלב אוכלוסייה אזרחית נחשב להישג משמעותי בסוג כזה של לחימה אסימטרית.

עם סיום מבצע חומת מגן וההשתלטות על תאי השטח קיבלו החטיבות הסדירות את המשימה לאתר ולהשמיד את תשתיות הטרור. על חטיבת גולני הוטלה המשימה בגזרת ג'נין. הגזרה הזאת פעילה ומורכבת במיוחד – ממנה יצאו מפגעים רבים ללב ישראל. בניגוד לגזרות אחרות, לא רק המרכז העירוני שימש בגזרה הזאת בסיס להפעלת טרור אלא גם השטח הכפרי שמסביב לעיר. נראה היה שארגוני הטרור הכינו את עצמם לכיבוש של צה"ל, והם היו ערוכים לכך היטב וזמן רב מראש. על חטיבת גולני הוטלו שתי משימות. הראשונה – אבטחת האזור ומניעת יציאת מפגעים ממנו; והמשימה השנייה – השמדת תשתיות הטרור. המשימה השנייה בוצעה בהצלחה רבה – במשך חמישה חודשים וחצי של פעילות הצליחה החטיבה לרסק את תשתיות הטרור כמעט לחלוטין. ואולם, המשימה הראשונה והמורכבת לא הושגה במלואה, ובמהלך התקופה הזאת ארגוני הטרור עדיין הצליחו להוציא מגזרת ג'נין כמה מפגעים לשטח ישראל.

היבט נוסף שיש להתייחס אליו הוא קיומם של יישובים ישראלים בתוך אותה הגזרה, דבר ההופך את הלחימה למורכבת אף יותר. רבים נוטים להשוות את הפעילות הזאת של צה"ל לפעילותו של צבא ארצות הברית. בתוך בגדאד היה אזור שנקרא Green Zone, שהנחיות ההגנה לגביו היו קשוחות מאוד מבחינת נוהלי הפתיחה באש, מחד גיסא, ומבחינת הגנה מפני חדירה, מאידך גיסא. האזורים האלה היו מאוכלוסיים באזרחים, לרבות קבלנים אמריקנים ואזרחים זרים עובדי ארגונים בין-לאומיים. המצב בישראל שונה, במקרים רבים אין הפרדה בין אזורים אזרחיים לבין אזורים צבאיים. לדוגמה, כוח צבאי המוצב בעיר שדרות סופג אש

כבדה מרצועת עזה. האש הזאת אינה מבחינה בין הכוח הצבאי לבין בתי האזרחים, בתי הספר והילדים הלומדים בהם. לדעתי, יש צורך לשנות את כללי המשחק ואת דיני הלחימה הבין-לאומיים. החוק הבין-לאומי בעניין הוראות פתיחה באש של צבא סדיר אינו עושה הבחנה בין הגנה על כוחות הצבא לבין הגנה על אוכלוסייה אזרחית. מבחינת החוק הבין-לאומי אין אפשרות להעניש את אלה היורים על אוכלוסייה אזרחית בעוצמת אש נגדית חסרת פרופורציות או דיוק. כל פעולה מעין זו המיועדת להגן על האוכלוסייה האזרחית המותקפת הנה אסורה. הגישה הזאת יוצרת מצב אבסורדי כאשר האויב שעמו מתמודדים הוא ארגון טרור המכוון בכוונה תחילה להרג אזרחים. הטקטיקה של החמאס, כפי שנצפתה על ידי צה"ל, הייתה פתיחה באש בדיוק בשעה 7:45 בבוקר כאשר הילדים הישראלים באזור מתאספים להסעות לבתי הספר. המצב הזה אינו דומה לאש שנורתה על החיילים האמריקנים המוצבים בבסיסים בעיראק ואף לא על קבלנים אזרחיים שפעלו שם כדי לשרת את החיילים האלה.

בתחילת הפעולה בג'נין השטח היה רווי בתאי טרור: כמעט בכל יום נתפס מבוקש בכיר באחד המחסומים בגזרה שניסה להתחזות לאזרח תמים. חוליות טרור נתפסו באופן כמעט אקראי. הלחץ הזה הביא להתחלקות של חוליות הטרור לגרעינים קשים יותר אך גם קטנים ועצמאיים יותר. הדבר הקשה על פעולות האיתור והמעצרים של צה"ל. לפיכך החמיר צה"ל את פעולותיו – הוא הציב מחסומים רבים יותר והטיל עוצרים ממושכים יותר. במצבים מורכבים כאלה ובהיעדר מודיעין אין ברירה אלא להפעיל מהלכים הפוגעים גם באוכלוסייה האזרחית. הצעדים האלה פגעו ביכולת התנועה לבתי הספר, באפשרות להצטייד במצרכי יסוד וכן במתן עזרה רפואית. בעקבות זאת נוצר חיכוך עמוק עם האוכלוסייה. הפגיעה בחופש התנועה ובחיי השגרה של האוכלוסייה האזרחית הובילה להיווצרות של אפקט בומרנג – התחזקה התמיכה של האוכלוסייה האזרחית בארגוני הטרור, וההתנגדות לצה"ל הלכה וגברה. באותה עת הוצאו מתוך גזרת ג'נין שני פיגועים שבהם נהרגו 32 אזרחים ישראלים. מצב שבו כוח צבאי אחראי על מניעה של יציאת מפגעי טרור, בד בבד, עם פעילות בתוך אוכלוסייה אזרחית הנו מורכב מאוד. האסימטריה הזאת, כשהאזרחים של ישראל הופכים להיות בני ערובה של ארגוני הטרור, מקשה מאוד על הפעולה.

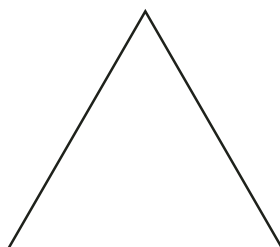
רק זמן רב לאחר מבצע חומת מגן הוסקו המסקנות בנוגע לדרך הפעולה היעילה ביותר במצבים מורכבים של לחימה באזורים צפופי אוכלוסייה:

1. איסוף מודיעין רב ככל האפשר.
2. שימוש בכוחות רגליים ולא משוריינים.
3. הקלה רבה ככל האפשר על חיי האוכלוסייה האזרחית מחד גיסא, ולחימה נקודתית חסרת פשרות בתאי הטרור מאידך גיסא.

בנוגע להפעלת לחימה מנגד – במשך ההיסטוריה של ישראל בלחימה בטרור היו מפקדים רבים שגרסו כי זו הדרך היעילה ביותר ללחימה בתוך אוכלוסייה אזרחית. כיום ההבנה היא שזו אינה הדרך הנכונה. תהיה אשר תהיה עוצמת האש שתופעל, לא יהיה בכך כדי למנוע מן הכוח התוקף את הצורך להיכנס רגלית אל תוך תא השטח ולטהר אותו. בנוסף, יש להביא בחשבון את המחיר שהאוכלוסייה האזרחית משלמת בהפעלת אש כבדה. גירוש אוכלוסייה הוא כלי המשמש לא רק להגנת האוכלוסייה אלא גם אמצעי להניע אותה להשפיע על הממשל. השיטות של הפעלת לחימה מנגד נכשלו פעם אחר פעם כישלון חרוץ. בלחימה אסימטרית באזורים צפופי אוכלוסייה אין קיצורי דרך.

רבים מדברים על טקטיקה של הרתעה בהתמודדות עם ארגוני הטרור. לדעתי, יש להתייחס למצב כאל משוואה של שני שחקנים יותר מאשר הרתעה של הצד השני. כדי להרתיע את ארגוני הטרור מירי נלחם בהם צה"ל בתחילה בצורה נקודתית ויצר כללים ללחימה. כאשר אחד הארגונים חרג מן הכללים השתלט צה"ל על אזורים אזרחיים והכניס את אזרחי האויב לתוך אותה משוואה. ואולם, אליה וקוץ בה – השתלטות כזאת או כל פעולה קיצונית אחרת הובילה לירי של ארגוני טרור על אזרחים ישראלים. כתוצאה מכך הפכו אזרחים ישראלים לבני ערובה של המצב. צה"ל נקלע למצב בלתי אפשרי. מצד אחד, ניסיון לבצע לחימה טקטית שאינה יעילה מספיק ללא הפעלה מלאה של כל היכולות הצבאיות, ומצד אחר, ניסיון להתמודד עם מזעור הפגיעה באוכלוסייה האזרחית משני הצדדים לאורך זמן. היתרון היחיד של המצב הזה הוא מזעור הפגיעה בחיילי צה"ל בשל פעילות בהיקף קטן יחסית. עם זאת, חוסר היעילות העיב על השגת המשימה כולה שכן הוא גרם ללחימה להתארך ולשחיקת הכוח. יש אפוא צורך לדעת מתי לשנות את כללי המשחק. ניתן להבהיר את מורכבות המצב באמצעות התרשים הבא:

המשימה

פגיעה באזרחים ונזק אגבי/היקפי

הגנה על כוחותינו

השלמת המשימה, הגנה על הכוח ומזעור הנזק לאוכלוסייה אזרחית הם כולם קודקודים של אותו המשולש. ריכוז המאמץ לעבר קודקוד אחד יפגע באחרים. יש לזכור כל העת כי על צה"ל מוטלת משימת על אחת והיא מאוד פשוטה: הגנה על אזרחי ישראל. כאשר מתקבלת החלטה לצאת למבצע כדי למלא את המשימה הזאת היא נובעת מן העובדה שהחיים עבור אזרחי ישראל באזור מסוים הפכו לבלתי אפשריים ושלא ניתן להמשיך במצב הזה ללא פעולה.

ואולם, המשימה הזאת של ההגנה על אזרחי ישראל כרוכה בפגיעה באוכלוסייה האזרחית של האויב. כל אמצעי אש, בכל עוצמה שהיא, משפיע מיד על האזרחים בצד השני. עוצמת האש קובעת את מידת ההשפעה על האזרחים. הפצצת שכונה שלמה בעזה, בתגובה לירי של פצצת מרגמה על שדרות, יוצרת אפקט שונה מזה של הפעלת נשק מדויק שהנזק ההיקפי שלו קטן. יצוין שלא תמיד יש בנמצא נשק כזה ולא תמיד ניתן להשתמש בו, אך זה המפתח: שימוש בנשק בעל פוטנציאל הפגיעה הקטן ביותר באזורים צפופי אוכלוסייה הממזער את ההשפעה עליה.

מרכיב נוסף הוא הגנת הכוח. בעניין הזה קיימת דילמה קשה ביותר: לאיזו רמה של סיכון ניתן לחשוף את כוחותינו כדי למזער את הפגיעה באוכלוסייה האזרחית? אף כוח צבאי בכלל, ובצה"ל בפרט, אינו מעוניין שהאזרחים יהיו מטרה ואינו מתעלם מן ההשלכות של ירי על אזרחים. עם זאת, ויתור על אש סיוע, כפי שתוארה לעיל במקרה של ג'נין, יוביל לירי על כוחותינו מתוך הבתים הנמצאים באזור של שדה הקרב, כאשר בתוך אותם הבתים נמצאים הן חוליות טרור והן אזרחים תמימים. להחלטה כיצד לפעול במצב כזה קודמת דילמה אמיתית.

בג'נין, לדוגמה, לא תוכננה ההשתלטות על מחנה הפליטים כפי שתוארה לעיל, אך התנאים בשטח, בין היתר – הנחישות של האויב להילחם בלי להתייחס לפגיעה באוכלוסייה שלו, הכתיבו את דפוסי הפעולה של צה"ל. להפעלה הזאת של כוח בהיקף גדול היו תוצאות בהתאם. המשולש שתואר לעיל הוא המפתח להפעלת כוח בלחימה אסימטרית בתוך אזורים צפופי אוכלוסייה. רק הימצאות במרכזו היא ההפעלה היעילה והמיטבית במצבים מורכבים כאלה. על הגורמים המדיניים ומקבלי ההחלטות להבין ולהפנים כי ללא הבנת המשולש הזה הלחימה לא תצלח והמשימה תיכשל.

יש לציין כי מבצע עופרת יצוקה הוא בבחינת היוצא מן הכלל. החמאס, היה בלתי מוכן ובלתי מאורגן בעליל. ההתארגנות של חמאס הייתה בוסרית, והוא לא היה ערוך לעוצמה שהופעלה נגדו. יש להביא בחשבון שזו הייתה הזדמנות חד פעמית, ובפעם הבאה האויב יהיה מוכן וערוך טוב יותר.

לסיכום, קיימות שלוש נקודות מפתח בלחימה אסימטרית באזורים צפופי אוכלוסייה. הנקודה הראשונה היא הבנת האתגרים הניצבים בפנינו. הבנת האתגרים על ידי צה"ל, אבל לא רק על ידו אלא גם על ידי מקבלי ההחלטות, תאפשר הכנה

טובה יותר ללחימה מן הסוג הזה. צה"ל, כצבא קונוונציונלי, שבוי עדיין בתפיסה של הפעלה קונוונציונלית של כוח. יש לשנות את דפוסי החשיבה והפעולה האלה, ולהבין את אופי הלחימה באזורים צפופי אוכלוסייה ולהיערך לכך. הארגון של הכוח – החל בהכנה של היחידות המבצעיות וכלה בהפעלה של גורמי קישור יעילים יותר לאוכלוסייה האזרחית – יבטיח תוצאות טובות יותר בעתיד. חלק מן התוצאות החיוביות של מבצע עופרת יצוקה הן פרי הפקת לקחים מניסיונות לא טובים במבצע חומת מגן.

נקודת המפתח השנייה היא הטמעה של נורמות התנהגות וכללי לחימה. צה"ל רגיל לפעול במתכונת של צבא נגד צבא. המתכונת הזאת הרבה יותר פשוטה והכול בה נראה ברור. כשנכנס גורם אזרחי למשוואה, יש להכין את הכוח התוקף לא רק מבחינה מבצעית אלא גם מבחינות מנטלית ומחשבתית. עוצמת החיכוך עם האוכלוסייה האזרחית, המורכבות והקשיים כפי שתוארו לעיל גורמים לא אחת לתגובה של הפעלת אש לא מבוקרת על ידי החיילים כלפי האוכלוסייה האזרחית. ריסון הכוח וטיפול בתגובות האלה הם המפתח להצלחה.

נקודת המפתח השלישית בלוחמה אסימטרית היא המודיעין. על המפקדים ומקבלי ההחלטות להבין שכאשר הם צופים באמצעות משקפת, תמונת הקרב האמיתית אינה גדוד טנקים אלא קבוצה של בתים אזרחיים. לפיכך מוטלת עליהם האחריות למנוע את הירי המבוצע מתוך הבתים. יש להפוך, תוך שימוש באמצעים הקיימים, את תמונת "האין אויב" הזו לתמונת אויב מדויקת ככל האפשר. הצלחתו של מבצע עופרת יצוקה טמונה בדיוק בתמונת הקרב הזאת. במבט ראשון נראתה שכונה אזרחית, אך בפועל כל חייל שהשתתף במבצע הכיר היטב את היערכות האויב בתוכה – תחת איזה בית נמצאת מרגמה, מעל איזה בית נמצא מחסן תחמושת. היכולת הזאת היא שהכריעה את המערכה.